

પાઠ ૨૬ : જૈન ધ્યાન

ધ્યાન જૈન ધર્મમાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. 'એકાગ્ર ચિન્તા નિરોધઃ ધ્યાનમ્' - અર્થાત મનની એકાગ્રતાને ધ્યાન કહેવાય છે. માનવ મન ક્યારેય પણ એક પણ માટે પણ વિચારશૂન્ય નથી રહેતું. તે હંમેશા સારા નરસા વિચાર કરતું જ રહે છે, જરૂર હોય કે નહીં, તેમની ફિક્કરનો વિષય હોય કે નહીં.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ધ્યાન એટલે શુદ્ધ શુભ ભાવનાથી કરેલું ધ્યાન. જૈનધર્મ પ્રમાણે આ પૂર્ણપણે સાચું નથી કારણ કે જૈનધર્મમાં ધ્યાન એટલે મનોદશા કે મનની અવસ્થા, તે શુભ કે અશુભ બંને હોઈ શકે, ઉપરાંત મનોદશા સમયે સમયે પરિસ્થિતિ પ્રમાણે, સ્થળ પ્રમાણે પણ બદલાય છે, આ ઉપરાંત અધ્યામિકતાથી પણ મનની અવસ્થા બદલાય છે. જો કે વિશાળ દ્રષ્ટિથી જોવા જઈએ તો ધ્યાન એટલે યોગની એકાગ્રતા જેમાં મન, વચન અને કાયા ત્રણેયનો સમાવેશ થાય છે. આ ત્રણેયની સ્થિરતા એક બીજા પર આધારિત છે. જૈનધર્મમાં ધ્યાનના પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે :

અ) અશુભ - ખરાબ ધ્યાન - સંસાર હેતુક છે.

બ) શુભ - સારૂ ધ્યાન - મોક્ષ હેતુભૂત છે.

અશુભ ધ્યાનનું વર્ગીકરણ : ૧) આર્ત ધ્યાન અને ૨) રૌદ્ર ધ્યાન.

૧) રૌદ્ર ધ્યાન : રૌદ્ર ધ્યાનનો અર્થ છે મનની એ અવસ્થા જેમાં વ્યક્તિ મન, વચન અને કાયાથી હિંસક કાર્યો કરે છે જેનું કારણ પોતાના કષાય જેવાકે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરે છે.

૨) આર્ત ધ્યાન : આ ધ્યાનમાં વ્યક્તિ અધ્યામિક રીતે જાગૃત નથી અને બધી પરિસ્થિતિમાં દુઃખની લાગણી અનુભવે છે. વ્યક્તિની પરિસ્થિતિ તેના કર્મોના આધારે છે તેમાં ક્રોધની પર દોષારોપણ ન થાય. આ ધ્યાનમાં વ્યક્તિને કર્મફળની ખબર નથી અને તે નસીબને અથવા અન્યને દોષ આપતો રહે છે.

શુભ ધ્યાનનું પણ બે પ્રકારમાં વર્ગીકરણ છે.

૧) ધર્મ ધ્યાન : અહીં વ્યક્તિ અધ્યામિક રીતે જાગૃત છે એનેખબર છે કે જે કંઈ થય રહ્યું છે તે તેના કર્મોને કારણે થાય છે. દુખમાં સમતાભાવ રાખવો અને સુખમાં પુણ્ય કાર્ય કરી તેમજ ધર્મ આરાધના કરી નિર્જરા કરવી.

૨) શુકલ ધ્યાન : અહીં વ્યક્તિ પૂરેપૂરી જાગૃત છે અને આધ્યાત્મિકતાના ઉચ્ચ સ્તર પર છે અને મોક્ષ માર્ગની નિકટ છે.

આ જમાનામાં આપણે બધા મુખ્યત્વે અશુભ ધ્યાનમાં હોઈએ છીએ, ખૂબ ઓછા જણા ધર્મ ધ્યાનમાં હોય છે જ્યારે શુકલ ધ્યાન ખૂબજ દુર્લભ છે. છદમસ્થ જીવોમાં લગાતાર ધ્યાન વધારેમાં વધારે એક મુંઠૂર્ત સુધી રહી શકે છે.

૧) રૌદ્ર ધ્યાન :

રૌદ્ર એટલે ક્રુર. જ્યારે મન ગુસ્સો, તિરસ્કાર, માયા વગેરેથી ભરેલું હોય ત્યારે તે હિંસક બની જાય છે, ખરાબ કાર્યો કરવાના વિચાર કરે છે. અહીં વ્યક્તિ રૌદ્ર ધ્યાનમાં છે. અહીં વ્યક્તિને અનૈતિક ક્રિયાઓમાં મજા આવે છે, અન્ય દુઃખ આપવામાં આનંદ પામે છે, સત્તા માટેની ભુખ, ઐશ્વર્ય મેળવવાની હોડ, ઈન્દ્રિય સુખની કામના, અસામાજિકતા કાર્યો વગેરે આ વર્ગીકરણમાં આવે છે. તેના ચાર પ્રકાર છે.

અ) હિંસાનુંબંધી રૌદ્ર ધ્યાન : હિંસાના વિચારો પોતે કરવા અથવા કરાવવાના વિચારોથી ખુશ થાય છે.

બ) મૃષાનુંબંધી રૌદ્ર ધ્યાન : ખોટું બોલી, ખોટા કાગળીયા બનાવી, ખોટા માર્ગે ધન ભેગું કરવાની વૃત્તિ ખુશીથી કરવી.

ક) ચૌર્યાનુંબંધી રૌદ્ર ધ્યાન : ચોરી કરવી અને ચોરીમાં સાથ આપવો અને એ પણ ખુશી ખુશીથી કરવું.

ડ) વિષયાનુંબંધી રૌદ્ર ધ્યાન : પોતાના આનંદથી કે ચીજો થી ઈચ્છા પુરી કરવા માટે ઝગડો કરવો, કલહ કરવો વગેરે. પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયેલ વસ્તુની રક્ષા માટે સતત ચિંતામાં રહેવું.

૨) આર્ત ધ્યાન :

આર્ત એટલે પીડા. જ્યારે પીડા દાયક અનુભવ આપણી માનસિક સ્થિતિ પર હાવી થઈ જાય છે ત્યારે આપણે આર્ત ધ્યાન માં છીએ એમ કહેવાય. આના ચાર પેટા વિભાગ છે.

અ) અનિષ્ટ સંયોગ આર્ત ધ્યાન : જે જોઈતું ન હોય અને મળે અને પછી એના જ વિશે વિચાર કરતા રહીએ.

બ) ઇષ્ટ વિયોગ આર્ત ધ્યાન : જે જોઈતું હોય અને ન મળે અને તેના જ વિચાર કરતા રહીએ.

ક) રોગ - ચિંતા આર્ત ધ્યાન : રોગ વિશે વિચાર કરતા રહીએ.

ડ) નિદાન આર્ત ધ્યાન : નિદાન એટલે નિયાણુ અથવા છેદવાનું સાધન / નાશ કરવાનું સાધન. વ્યક્તિ ધર્મ ક્રિયા ભૌતિક સુખ માટે કરે તો આત્માનું કર્મક્ષય રૂપ જે સુખ છે તે છેદાય જાય / નાશ પામે અર્થાત પૌંદગલિક સુખોની ઈચ્છા કરવી તે નિદાન.

આ બધી પરિસ્થિતિમાં વ્યક્તિ દુઃખી રહે છે, મન વિષાદમય રહે છે જેનાથી હજી ખરાબ કર્મ બંધાય છે.

ઉપરના બંને ધ્યાનથી અધ્યાત્મિકતા ઓછી થાય છે કારણકે ખરાબ કર્મો ને નિમંત્રણ મળે છે. આપણે લગભગ આ બે ધ્યાનમાં જ રહીએ છીએ પરિણામ સ્વરૂપ અધ્યાત્મિક પ્રગતિ થતી જ નથી.

બીજા બે ધ્યાન ઉચ્ચ કોટિના છે અને મુક્તિની યાત્રામાં મદદ કરે છે. સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં પ્રથમના

ચાર સંઘયણને ઉત્તમ સંઘયણ ગણેલ છે અને શુભ ધ્યાન માટે આ ઉત્તમ સંઘયણ જરૂરી છે. પાંચમાં અને છઠ્ઠા સંઘયણવાળા જીવને ધ્યાન અભ્યાસમાં જ હોય છે.

૩) ધર્મ ધ્યાન :

જૈન ધર્મમાં ધર્મ શબ્દનો અર્થ ઊંડો અને ગાઢ છે. ધર્મ શું છે ? જવાબ છે 'વત્તુ સહાવો ધમ્મો' - વસ્તુનો સ્વભાવ જ ધર્મ છે. જ્યાં સુધી વ્યક્તિ પોતાના મુળભુત સ્વભાવની સીમામાં રહે છે, સીમાનું ઉલ્લંઘન નથી કરતો ત્યાં સુધી બરાબર છે જ્યારે સીમામાંથી બહાર આવે છે ત્યારે જીવનમાં પ્રશ્નો નિર્માણ થાય છે. જીવ અજીવનો સ્વભાવ અપનાવવા લાગે ત્યારે બધી તકલીફોને નોતરૂં આપે છે. પરંતુ ધ્યાન આત્માને પોતાનામાં જ સ્થિર કરે અને પોતાના જ સ્વભાવનું અર્થ ઘટન કરે. આ ધ્યાનમાં વ્યક્તિ ક્ષમા, માર્જવ, આર્જવ, સંતોષ વગેરે ગુણોની પ્રાપ્તિ સાથે કર્મફળને સમતાભાવે જાણે છે અને ભોગવે છે. પોતાની પ્રગતિ માટે તેનું જ અવલોકન કરે તો તે ધર્મ ધ્યાનમાં રહી શકે. ધર્મ ધ્યાનના ચાર પેટા વિભાગ છે.

અ) આજ્ઞા વિચય ધર્મ ધ્યાન : સર્વજ્ઞો દ્વારા અપાયેલ આજ્ઞા પર ધ્યાન ધરવું.

બ) અપાય વિચય ધર્મ ધ્યાન : અપાય એટલે દુઃખ. સંસારના દુઃખોના કારણ જેવા કે મિથ્યાત્વ, કષાય, અવિરતી વગેરેનો વિચાર કરવો.

ક) વિપાક વિચય ધર્મ ધ્યાન : કર્મના ફળ વિશે ધ્યાન ધરવું. જે થઈ રહ્યું છે તેમાં પૂર્વ કર્મ અને જે થશે તેમાં વર્તમાન કર્મ વિશે ધ્યાન ધરવું.

ડ) લોક સંસ્થાન વિચય ધર્મ ધ્યાન : લોકના આકારવિશે ધ્યાન ધરવું. ત્રણ લોકની વ્યવસ્થા અને તેમાં ગતિ કરેલા જીવો વિશે વિચારણા કરવી.

વિચયનો અર્થ ચિંતન, વિવેક, વિચારણા વગેરે થાય છે.

ધર્મ ધ્યાન આપણા મનને આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનથી દુર લઈ જાય છે. જે કર્મ બંધનું કારણ છે. ધર્મ ધ્યાન એક અલગ પ્રકાર નો સત્સંગ છે જે સાચા પથ પર ચાલવામાટે પ્રેરે છે. તે આપણને વર્તમાન પરિસ્થિતિ સમજાવા પ્રયત્ન કરે છે. ટૂંકમાં ધર્મ ધ્યાન એટલે કર્મફળના નિયમને સમજવું અને સમતા પૂર્વક જીવન જીવવું.

૪) શુકલ ધ્યાન :

શુકલ એટલે ધવલ અથવા શુદ્ધ. ધર્મ ધ્યાનમાં આપણે મન, વચન અને કાયાથી સમતાપૂર્વક કર્મો ભોગવીએ છીએ જ્યારે શુકલ ધ્યાનમાં આત્મા ધીરે ધીરે મન, વચન અને કાયાની ક્રિયાઓને ધીરે ધીરે ઓછી કરી આત્મરમણમાં જાય છે.

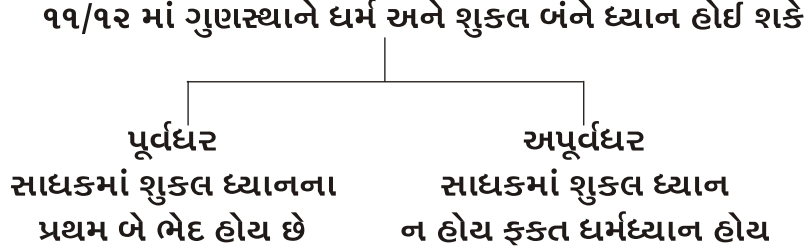
આ સર્વોચ્ચ પ્રકારનું ધ્યાન છે જેમાં આત્મા બધા કર્મબંધ માંથી મુક્ત થાય છે અને સ્વમુક્તિ પર ધ્યાન કરે છે. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે આનું સ્પષ્ટ વર્ણન મળી શકતું નથી કારણ કે ધ્યાન પછી નો આનંદ અવર્ણનીય છે. આ ધ્યાનના પણ ચાર વિભાગ છે :

૧) પૃથક્ત્વ વિર્તક સવિચાર શુકલ ધ્યાન.

૨) એકત્વ વિત્ક અવિચાર શુકલધ્યાન.

૩) સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતી શુકલ ધ્યાન. (૧૩માં ગુણસ્થાનને અંતે)

૪) વ્યુપરત્ ક્રિયા અનિવૃત્તી શુકલ ધ્યાન. (૧૪ ગુણસ્થાને).

શુકલ ધ્યાનના અંતિમ બે ભેદ ફક્ત કેવળી ભગવંતને જ હોય.

આ ચાર ધ્યાનને સમજવા નીચેના શબ્દોના અર્થ જાણવા જરૂરી છે.

અ) પૃથક્ત્વ અર્થાત ભેદપણુ : દ્રવ્ય-ગુણ અને પર્યાયના ભેદની પ્રધાનતાવાળી વિચારણા.

બ) એકત્વ અર્થાત અભેદપણુ : દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયના અભેદની પ્રધાનતાવાળી વિચારણા.

ક) વિત્ક : ૧૪ પૂર્વના શ્રુતજ્ઞાન આધારે વિચારણા કરવી.

ડ) સવિચાર : દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનું પરિવર્તન. દ્રવ્ય-ગુણ અને પર્યાયના વિષયવાળા અર્થ સંબંધી તથા શબ્દ સંબંધી પરિવર્તન યુક્ત વિચારો કરવા તે અને અહીયા ધ્યાનનું એક યોગમાંથી બીજા યોગમાં પરિવર્તન થાય છે.

ઈ) અવિચાર : દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય આદિ અર્થોનું શબ્દ, અર્થ અને યોગના પરિવર્તન વગર કોઈપણ એકમાં સ્થિરતા સાથે ચિંતન કરવું તે.

૧) પૃથક્ત્વ વિત્ક સવિચાર શુકલ ધ્યાન.

પૃથક્ત્વ	વિત્ક	સવિચાર	શુકલ ધ્યાન
દ્રવ્યની ઉત્પાદ-વ્યય-દ્રોવ્ય ભેદ ધર્મ	પૂર્વગત શ્રુતના આધારે	ચિંતન કરવું પરિવર્તન સાથે અર્થાત દ્રવ્ય / શબ્દ / અર્થ અને યોગમાં પરિવર્તન થાય	

અર્થાત : પૂર્વગત શ્રુતના આધારે એક દ્રવ્યના ઉત્પાદ-વ્યય-દ્રોવ્ય ભેદ ધર્મોનું ચિંતન કરવું. આ ચિંતનમાં સાધક એક દ્રવ્યથી બીજા દ્રવ્ય પર, એક અર્થ કે શબ્દથી બીજા અર્થ કે શબ્દ પર કે એક યોગથી બીજા યોગ (મન, વચન, કાયા) માં પરિવર્તિત થાય છે.

૨) એકત્વ વિતર્ક અવિચાર શુકલધ્યાન.

એકત્વ	વિતર્ક	અવિચાર	શુકલ ધ્યાન
કોઈપણ દ્રવ્યનું અથવા એક પર્યાયનું (અભેદ ધર્મનું)	પૂર્વગત શ્રુતના આધારે	દ્રવ્ય / શબ્દ / અર્થ અને યોગના પરિવર્તન વગર ચિંતન કરવું (નિષ્કંપ સ્થિર છે)	

અર્થાત પૂર્વગત શ્રુતના આધારે કોઈપણ દ્રવ્ય અથવા પર્યાયનું અર્થ, શબ્દ કે યોગના પરિવર્તન કરવું ચિંતન કરવું.

અવિચારનો અર્થ વિચાર વગર નથી પણ વિચારમાં પરિવર્તન નથી એમ કરવો.

૩) સુક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી :

તેરમાં ગુણસ્થાનને અંતે જ્યારે કેવળી ભગવંતોનું આયુષ્ય એક અંતર્મુહુર્ત જેટલું બાકી રહે ત્યારે કેવળી ભગવંતો યોગ નિરોધની ક્રિયા શરૂ કરે છે. જેમાં વચનયોગ અને મન યોગનો સર્વથા નિરોધ કરે છે અને કાયયોગમાં ફક્ત શ્વાસોચ્છવાસ રૂપ સુક્ષ્મકાય (સુક્ષ્મક્રિયા) યોગ બાકી રહે છે તે ગુણસ્થાન. અહીયાથી જીવનું પતન ન હોવાથી અપ્રતિપાતી કહેવાય છે.

૪) વ્યુપરત ક્રિયા અનિવૃત્તિ :

કેવળી ભગવંતો છેલ્લા સમયે સર્વ યોગનો નિરોધ કરી (વ્યુપરત ક્રિયા) અટક્યા વગર (અનિવૃત્તિ) મોક્ષમાં જાય છે. તે ૧૪મું ગુણસ્થાન અયોગી કેવળીને હોય છે.

ઉપરના ચારે ધ્યાનનો પ્રત્યેકનો કાળ અંતર્મુહુર્ત પ્રમાણ હોય છે.

ધ્યાન, ગતિ અને ગુણસ્થાનનો સંબંધ :

૧) રોદ્રધ્યાન : સામાન્ય રીતે નરકગતિનું કારણ બને છે - ૫ માં ગુણસ્થાન સુધી હોય.

૨) આર્તધ્યાન : તિર્યચ ગતિનું કારણ બને છે - ૬ ઠા ગુણસ્થાન સુધી હોઈ શકે.

૩) ધર્મ ધ્યાન : મનુષ્ય ગતિનું અથવા દેવગતિનું કારણ બને છે નિશ્ચયથી આ ધ્યાન ૭ થી ૧૨ માં ગુણસ્થાન સુધી હોય શકે પણ વ્યવહારથી ૬ ઠા ગુણસ્થાન સુધીના જીવોને અભ્યાસરૂપ ધર્મધ્યાન હોય છે તેમ કહેવાય છે.

૪) શુકલ ધ્યાન : મોક્ષનું કારણ બને છે.

૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪ માં ગુણસ્થાને આ ધ્યાન હોય છે.

ધ્યાનના ચાર પ્રકાર આ રીતે આધ્યાત્મિક વિકાસ સાથે મન-વચન-કાયાની એકાગ્રતાને સમજાવે છે. સાદક આ જ્ઞાન દ્વારા સ્વ પુરુષાર્થને કેવી રીતે આગળ ધપાવે તેવી સમજ ધ્યાનના અભ્યાસથી મળે છે.

જૈન ધર્મમાં ધ્યાનનો અંતિમ લક્ષ્ય સર્વ યોગને છોડીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો છે. જે પ્રક્રિયા ક્રમસર શરૂ કરી શકાય. સૌ પ્રથમ વ્યક્તિએ એક શુભ પદાર્થ કે શુભ વિચાર પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનું છે જેનાથી અશુભ વિચાર પરિસ્થિતિ, ક્ષેત્ર, કાળ વગેરે અટકી જાય આ થઈ ધર્મ ધ્યાનની શરૂઆત. ત્યારબાદ કોઈપણ શુભ પદાર્થ કે શુભ વિચારની અલગ અલગ અવસ્થાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું તે છે પૃથક્ત્વવિત્કસવિચાર ઉ.દા. તરીકે વિવિધ જ્ઞાન પર વિચાર કરવો. આ અવસ્થા પછી હવે ફક્ત કેવળજ્ઞાન ઉપર જ વિચાર કરવો જે છે એકત્વવિત્કસવિચાર. આ અવસ્થા પછી નું ધ્યાન મનથી નય પણ આત્માથી થાય છે. આત્મા મન અને વચનની પ્રવૃત્તિઓને છોડે છે અને કાયાની ફક્ત શ્વાસોચ્છવાસ ક્રિયા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે, આ અવસ્થાને સુક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી કહેવાય છે અને છેવટે અંત સમયે આત્મા આ સુક્ષ્મ ક્રિયાને પણ છોડે છે અયોગી બની મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે જે અવસ્થાને વ્યુપરતક્રિયા અનિવૃત્તિ કહેવાય છે.

પાઠ ૨૮ : લેશ્યા

પ્રસ્તાવના :

લેશ્યાનો સામાન્ય અર્થ સ્વભાવ છે અથવા સ્વભાવનું બંધારણ. સ્વભાવની ઉત્પત્તિના બે મુખ્ય કારણ છે કષાય અને યોગ(મન,વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ) કષાયની તીવ્રતા કે મંદતા અને યોગનો ઉપયોગ (મન,વચન,કાયાની પ્રવૃત્તિ) ને કારણ જે સ્વભાવ પ્રગટ થાય તે લેશ્યા છે. આ શુભ પણ હોઈ શકે અને અશુભ પણ હોઈ શકે. લેશ્યાની વ્યાખ્યા - ‘કષાય જનિત મન પરિણામ’ પણ કહેવામાં આવે છે અર્થાત કષાયને કારણે મનનો જે ભાવ ઉત્પન્ન થાય તે લેશ્યા છે. આ પરિણામ ઉત્પન્ન કરવા માટે જીવ જે કર્મ ગ્રહણ કરે છે તેને દ્રવ્ય લેશ્યા કહેવાય અને જે સ્વભાવ ઉત્પન્ન થયો છે તે ભાવ લેશ્યા છે. લેશ્યાની ઉત્પત્તિમાં મોહનીય કર્મ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. કષાય, યોગ અને લેશ્યાનો અન્યોન્ય સંબંધ છે. કષાયને કારણે અને યોગ વડે કર્મવર્ગણને આત્મપ્રદેશ પર ચોંટાડવાનું - ગુંદર જેમ કામ કરે તે લેશ્યા. જીવ માત્રને અર્થાત દરેક જીવને ભાવ લેશ્યા હોય જ જ્યારે દ્રવ્ય લેશ્યાનો આધાર ગતિ પ્રમાણે હોય છે. લેશ્યા પ્રગટ કરવા યોગની જરૂર પડે પણ અનાયાસે સહન કરવાથી પણ શુભ લેશ્યા પ્રગટ થઈ શકે દા.ત. મરૂદેવા માતાને કેળના ઝાડમાંથી સીધો મનુષ્યભવ મળે છે. આ ઉપરાંત કષાય શાંત થયા પછી પણ લેશ્યા હોય કારણ કે યોગ પણ લેશ્યાનું કારણ છે. ૧૦ થી ૧૩ ગુણસ્થાને રહેલા જીવને કષાયનો ઉપશમ કે ક્ષય હોય તો પણ લેશ્યા હોય. ફક્ત અયોગી કેવળી કે સિદ્ધ પરમાત્માને લેશ્યા ન હોય.

નીચેના ઉદાહરણથી વર્તન કેવીરીતે મનના ભાવોનું દર્પણ છે એ જાણી શકાય છે.

એક વખત ૬ મિત્રો જંગલમાં ફરવા નિકળ્યા. રસ્તામાં તે લોકો ભૂલા પડ્યા. થોડાક સમય પછી તેઓ ભૂખ્યા થયા અને તરસ લાગી પરંતુ તેમની પાસે ભોજન કે પાણી કંઈ નહોતું. તેઓએ ખાવાની શોધ કરી અને છેવટે એક ફળનું ઝાડ મળ્યું.

તેઓ દોડીને ઝાડ પાસે ગયા. પહેલા મિત્રએ કહ્યું ઝાડ કાપીને ફળ મેળવીએ. બીજા મિત્રએ કહ્યું ઝાડ કાપવાની જરૂર નથી ફક્ત મોટી ડાળી પાડીએ. ત્રીજા મિત્રએ કહ્યું આપણે આટલી મોટી ડાળીને શું જરૂર છે ? ચોથા મિત્રએ કહ્યું ડાળી કાપવાની પણ જરૂર નથી ઝાડ પર ચડીને બધા ફળ લઈ લઈએ. પાંચમાં મિત્ર એ કહ્યું આટલા બધા ફળ લઈએ તો નકામા જશે. એમાંથી જેટલા જોઈએ એટલા જ લો. છઠ્ઠો મિત્ર બોલ્યો ઘણા ફળ નીચે પડ્યા છે પહેલા તેને ખાઈ લઈએ.

આ વાર્તા બધા મિત્રોના સ્વભાવનો ખ્યાલ આપે છે, જેમાં તેમનું વર્તન ઝાડ કાપવાથી લઈને જમીન પર પડેલા ફળ લેવા સુધી છે. આ ૬ સ્તરના વિચારો ૬ પ્રકારની લેશ્યાને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

પહેલા મિત્ર - કૃષ્ણ લેશ્યા (black) , બીજો મિત્ર - નીલ લેશ્યા (blue) , ત્રીજો મિત્ર - કપોત લેશ્યા (grey) , ચોથો મિત્ર - તેજો લેશ્યા (red), પાંચમો મિત્ર - પદ્મ લેશ્યા (yellow), છઠ્ઠો મિત્ર - શુકલ લેશ્યા (white)

કૃષ્ણ લેશ્યા સૌથી ખરાબ અને શુકલ લેશ્યા સર્વોત્તમ છે. કૃષ્ણ, નીલ અને કપોત લેશ્યા જીવ ને

બરબાદ કરી નાખે છે જીવતર ખરાબ કરે છે, પછી તેજો, પદ્મ અને શુકલ લેશ્યા જીવને આધ્યાત્મિક ઐશ્વર્ય આપે છે. આપણે જોઈએ છીએ કે મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિઓ હંમેશા સારા કે ખરાબ વિચારમાં ભટકતી હોય છે. એટલે આ પ્રવૃત્તિઓને સમય સમય પર સારી કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.

લેશ્યાના પ્રકાર :

હવે આપણે સમજીશું કે કેવી રીતે જુદી જુદી લેશ્યાવાળા જીવ વર્તે છે અને આનું પરિણામ શું આવે છે. લેશ્યાના પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે :

૧) કૃષ્ણ લેશ્યા (black) :

આ સ્વભાવવાળા લોકોમાં ક્રૂણા કે દયા નથી હોતી. બધા તેનાથી ડરે છે કારણ ક્રોધ ક્યારે હિંસા માં પલટાઈ જાય છે. તેઓ હંમેશા ઈર્ષ્યાથી બળે છે. તેઓ બધા માટે ખરાબ જ ઈચ્છતા હોય છે. તેઓ કપટ અને દુશ્મનાવટથી ભરેલા હોય છે. આધ્યાત્મિકતાને માનતા નથી. તેમનો સ્વભાવ સૌથી ખરાબ અને ભયજનક હોય છે.

૨) નીલ લેશ્યા (blue) :

આ સ્વભાવવાળા લોકો અભિમાની, તોછડા અને આળસુ હોય છે. તેઓ વિશ્વાસ પાત્ર નથી અને લોકો તેને પસંદ નથી કરતા. તેઓ દગાબાજ, કાયર અને દંભી હોય છે. તેઓ ધર્મને નથી માનતા.

૩) કપોત લેશ્યા (grey) :

આ સ્વભાવવાળા લોકો હંમેશા દુઃખી હોય છે. લોકોમાં દોષો જ ગોતે છે અને ચાલાક હોય છે. તેઓ પોતાના ઘણા વખાણ કરે છે અને નાની વાતોમાં ગુસ્સે થઈ જાય છે. માનસિક સંતુલન નથી હોતું.

ઉપરની ત્રણ અશુભ લેશ્યામાં વ્યક્તિ પોતે દુઃખી થાય, નજીક રહેનારાને દુઃખી કરે છે અને જો આ લેશ્યામાં મૃત્યુ પામે તો સામાન્ય રીતે નરક કે તિર્યંચ ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

૪) તેજો લેશ્યા (red) :

આ સ્વભાવવાળા લોકો પોતાના વર્તન પ્રત્યે સજાગ છે અને તેમને સારા અને ખરાબની સમજણ છે. સાચા અને ખોટા વિશે સમજાય છે. તેઓ દયાળુ, પ્રેમાળ, ધર્મિષ્ઠ અને શાંતિ પૂર્ણ જીવન પસાર કરે છે.

૫) પદ્મ લેશ્યા (yellow) :

આ સ્વભાવવાળા લોકો દયાળુ, પ્રેમાળ અને ક્ષમા આપવાવાળા છે. તેઓ તપ કરે છે અને

પોતાના વ્રતો પાળવામાં ચોક્કસ છે. પોતાના છેલ્લા શ્વાસસુધી તેઓને સુખકે દુઃખ આ બધું અસર કરતું નથી.

૬) શુકલ લેશ્યા (white) :

આ લેશ્યાના બે સ્તર છે. પહેલા સ્તર વાળા લોકો પોતાના અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહના સિદ્ધાંતનું ચુસ્ત પાલન કરે છે. તેઓ વિશ્વાસપાત્ર છે અને કોઈ પર વેરભાવ નથી. તેઓ કોઈ અપશબ્દ પણ કહેતો શાંત રહે છે.

બીજા સ્તર વાળા વ્યક્તિનો સ્વભાવ એવો છે જેમાં કોઈને રાગ કે દ્વેષ નથી અને બધાને

૨૪ ઇંડકમાં ૬ લેશ્યા

૧ ગર્ભજ તિર્યચને ૧ ગર્ભજ મનુષ્યને	૬	૧ વૈમાનિકને	૩ (શુભ)
૧ નારકને ૧ અગ્નિકાયને	૩ (અશુભ)	૧ જ્યોતિષીને	૧ (તેજો લેશ્યા)
૧ વાયુકાયને ૩ વિકલેન્દ્રિયને	૩ (અશુભ)	૧૪ શેષઇંડકોને	૪ (પહેલી)

૨૪ ઇંડકની સાદી સમજ

૨૪ ઇંડક (૨૪ પ્રકારના ઇંડ - લાકડી જેનાથી આપણે સંસાર પરિભ્રમણમાં ઇંડાઈ રહ્યા છે.

નારકી	: ૧ (૭ નારકી)
દેવ	: ૧૩ (૧૦ ભવનપતિ, ૧ વ્યંતર, ૧ જ્યોતિષિ, ૧ વૈમાનિક)
પૃથ્વીકાયાદિ	: ૫ (પાંચ સ્થાવર જીવ)
વિકલેન્દ્રિય	: ૩ (બે, ત્રણ અને ચૌરેન્દ્રિય)
ગર્ભજ તિર્યચ	: ૧
ગર્ભજ મનુષ્ય	: ૧
કુલ	૨૪

ઇંડક એટલે ગતિ અને દ્વાર એટલે જે તે ગતિની અંદર આપણે જે ભોગવીએ છીએ તે. ઉ.દા. દેવ ગતિ છે અને વૈક્રિય શરીર દ્વાર છે.

લેશ્યાના પ્રકાર

લેશ્યાઓ દ્રવ્ય લેશ્યાના નામ	વર્ણ	ગંધ	રસ	સ્પર્શ	ભાવ લેશ્યાની લાગણી
કૃષ્ણ	અતિકાળો	અતિ દુર્ગંધી	અતિ કડવો	અતિ કઠોર	અતિ ક્રુર
નીલ	ઓછો કાળો	ઓછો દુર્ગંધી	ઓછો કડવો	ઓછો કઠોર	કાંઈક ઓછો ક્રુર
કપોત	ભૂરો	અલ્પ દુર્ગંધી	અલ્પ કડવો	અલ્પ કઠોર	અલ્પ ક્રુર
તેજો	લાલ	કાંઈક સુગંધી	કાંઈક મીઠો	કાંઈક સુંવાળો	કાંઈક શાંત
પદ્મ	ખુલતો પીળો	સુગંધી	મીઠો	સુંવાળો	શાંત
શુકલ	અતિ સફેદ	અતિ સુગંધી	અતિ મીઠો	અતિ સુંવાળો	અતિ શાંત

દ્રવ્ય લેશ્યાનું આ વર્ણન ઉપમાને અનુલક્ષીને છે.

દા.ત. આપણે કોઈકવાર કઠીએ કે આ માણસના હાથ કાળા છે તેનો અર્થ હાથ ખરેખર કાળા નથી હોતા પરંતુ તેણે ખરાબ કાર્ય કર્યા છે તેથી આવી ઉપમા આપવામાં આવી છે.